

2;0-4;0 Yaş Aralığındaki Çocuklar Tarafından Üretilen Rica Sözceleri Üzerine Bir Analiz Çalışması *

N. Tayyibe Eken **

Özet

Çocukların iletişim amaçlı ilk üretimleri, gereksinimlerini aktardıkları *ricalar*dır. *Ricaların* iletişimsel rollerden etkilenecek farklı biçimlerde üretilebildiği görülmektedir. Bu çalışmada; çocukların farklı etkileşimlerdeki rollerinin, *rica* sözcelerine yansımaları konu edilmiştir. Çalışmanın amacı 2;0-4;0 yaş aralığındaki çocukların farklı bağlamlarda, ne tür *rica* sözceleri ürettiklerine ilişkin saptamalar yapılmasıdır.

Katılımcı gözlem ve içerik çözümlemesi yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın örneklem grubu küme örnekleme tekniğiyle oluşturulmuştur. Edinim çalışmalarında 6 aylık dönemlerin önem taşıdığı sayılıştan hareketle her altı aylık dönem için 8'er çocuk seçilmiştir. Yapılandırılmamış alan çalışması niteliğinde toplanan doğal konuşma verisinin çözümlenmesinde kategori ve frekans analizleri kullanılmıştır. Çalışmanın kuramsal temelini oluşturan Dore (1978) *ricaları*; *bilgi*, *eylem* ve *izin/onay isteme* biçiminde üç alt kategoriye ayırmıştır.

Çalışmanın temel bulgularına göre *ricaların* kullanım hiyerarşisi; *eylem isteme>izin/onay isteme>bilgi isteme* biçimindedir. *Ricaların* genellikle emir, bildirim ve soru biçimlerinde aktarıldığı; *eylem istemede* emir biçiminin, *bilgi istemede* ne/kim sorularının, *izin/onay istemede* ise evet/hayır sorularının kullanıldığı, dinleyici-konuşucu rollerinin ve yaşın *rica* üretimi açısından değişken değeri taşıdığı gözlenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Rica sözceleri, iletişim amaçları, dil edinimi, işlem öncesi dönem.

A Case Study on Analysing Requests Uttered By Children Between 2;0-4;0 Years Of Age Abstract

The first communicative acts with purpose used by children are *requests* mostly including their various primitive needs or requirements. Requests can be produced in different ways influenced by the communicative roles of participants. The aim of this study is to identify requests uttered by Turkish speaking children ranging from two to four years of age to confirm the existence of age-specific characteristics.

There are a total 32 subjects in this study consisting of children aged 2;0-4;0. Conversational data was transcribed and all conversations were analysed/categorised according to Dore's classification (1978). According to Dore (1978) *requests* have three subcategories: *requests for information*, *requests for action* and *requests for acknowledgement or permission*. The study was mainly based on participant observation, cluster sampling, content analysis and frequency analysis. To conclude, in this study, children from different age groups request for different intents and by different ways because their requirements and language competence are different.

Keywords

Requests, communicative intents, language acquisition, preschool language.

* Bu çalışma, 18-21 Eylül 2012 tarihleri arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından düzenlenen "16. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı"nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü. Aksaray.
e-posta: n.tayyibe.eken@hotmail.com

Giriş

İletişim sırasında bireyler birbirleriyle etkileşimlerine ve sosyal yaşam içindeki konumlarına göre farklı amaçlarla üretilmiş sözceler¹; istekler, ricalar, emirler aktarabilmektedir. Bilindiği gibi dil; gereksinim veya istek, belirtmek, bilgi edinmek, bilgiyi paylaşmak, ilişki kurmak, ilişkiyi kontrol etmek, duyguları aktarmak vb. iletişimsel amaçlara aracılık etmektedir (Topbaş, Maviş ve Erbaş, 2002).

Yapılan araştırmalar, çocuklarda gelişimin erken dönemlerinden itibaren sözel olmayan iletişim davranışları ile edimbilimsel (pragmatic) bileşenin kullanılmaya başlandığını, sözel üretimin gözlemlenmeye başlamasından sonra ise dilin iletişim amaçlarına yönelik işlev gördüğünü kanıtlamaktadır. Lakoff (1973) iki genel edimbilimsel yeti belirlemiştir. İlki, Grice (1975)'in konuşma maksimlerine² uyan “açık ol” ilkesidir. İkinci ilke, “kibar ol” ise “yaptırım uygulama”, “öneriler/seçenekler sun” ve “dost canlısı ol” gibi kuralların birleşiminden oluşmaktadır (Axia ve Baroni, 1985: 918). Bu ilkeler, katılımcıların temel amacının yalnızca iletişim olmadığını, aynı zamanda iyi bir etkileşimin sürdürülmesi olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi, konuşucu iletisini dinleyiciye aktarırken, hem kendi hem de dinleyicinin gereksinimlerini, sosyal statülerini ve durum bağlamını göz önünde bulundurmaktadır. “Birey, amacına ulaşmak için iletilerini nasıl, hangi biçimde, nerede, kime aktarabileceğine ilişkin soruların yanıtlarını bilişsel düzlemde vermektedir” (Topbaş ve ark., 2002). Jakobson'a göre dinleyici/alıcı, iletişim sırasında üretilen sözceleri sentezlerken üç soruyu göz önünde bulundurmaktadır³:

- kim konuşuyor?
- ne söylüyor?
- nasıl söylüyor?

Çalışmada, işlem öncesi dönem içerisinde değerlendirilen 2;0-4;0 yaş aralığındaki çocukların farklı sosyal etkileşimlerde üstlendikleri rollerin, ürettikleri rica sözcelerine yansımaları konu edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, işlem öncesi dönemde çocukların çeşitli isteklerini belirtmek için

¹ Burada sözcü bir konuşucunun ürettiği, belli bir ifade içeren söz anlamında kullanılmaktadır. “Sözcelem kuramlarına göre sözcü ile tümce birbirinden farklı olup birbirinin yerine kullanılamazlar” (Kıran, 2001: 204). Kıran (2001: 204)'in belirttiğine göre sözcü her şeyden önce somuttur, tümce ise sözcüklerin çözümlenmesiyle elde edilen daha soyut birimlerdir. Başka bir deyişle aynı tümceyi ya da sözcükleri içeriyor bile olsa her sözcü teklik özelliği taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada sözcü teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

² Grice (1975)'a göre konuşmanın/iletişimin (conversation) genel olarak alıcı/dinleyici ve verici/konuşucu arasındaki işbirliğine dayandığını gösteren dört temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, konuşmanın gerektiği kadar bilgilendirici olmasını, gerektiğinden fazla bilgi verilmemesini önceleyen *nicelik ilkesi (maxims of quantity)*; ikincisi, konuşmanın doğru, gerçeğe uygun ve yeteri kadar tanıtlayıcı olması gerektiğini belirten *nitelik ilkesi (maxims of quality)*; üçüncüsü, konuşmanın tutarlı ve bağıntılı olması gerektiğini vurgulayan *bağıntı/ilişki ilkesi (maxims of relation)*, dördüncüsü ise konuşmanın açık, belirsizliklerden uzak, sıralı/düzenli, kısa ve öz olması gerektiğini belirten *tarz ilkesi (maxims of manner)* olarak adlandırılmaktadır.

³ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız Kıran (2001).

2;0-4;0 Yaş Aralığındaki Çocuklar Tarafından Üretilen Rica Sözceleri Üzerine Bir Analiz Çalışması

ürettikleri *rica* sözcelerini⁴ hangi bağlamlarda, kime, ne tür isteklere yönelik ve hangi biçimde ürettiklerine ilişkin saptamalar yapmaktır.

Pek çok araştırmacı, dilin hangi amaçlara yönelik olarak kullanıldığını araştırmış ve bu konuda farklı sınıflamalar yapmıştır.⁵ Dore (1974) ve (1975) çocukların ilk dönemlerdeki iletişimsel amaçlarını 9 kategori altında toplamaktadır: *Etiketleme, tekrarlama, yanıtlama, eylem isteme, yanıt isteme/bekleme, seslenme, selamlama, itiraz iletme ve uygulama/deneme* (Topbaş, 2007; James, 1990). Halliday (1975) yetişkin ve çocuk dilinde kullanıldığı saptanan ilk edimbilimsel göstergeler olarak yedi ulam belirlemektedir: *araç, düzenleme, etkileşimsel, kişisel, deneyimsel, kurgulayıcı/yaratıcı ve bilgilendirici*.

Edinim sürecindeki çocukların dili hangi iletişimsel niyetlerle kullandıklarını saptamaya ilişkin araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre en sık kullanılan sözceler *rica* amacı yansıtmaya yönelik sözcelerdir. Dilin iletişimsel kullanım amaçlarını araştıran pek çok çalışmada özellikle dil edinim sürecindeki çocukların *rica* amacıyla gerçekleştirdikleri üretimlerin diğerlerinden daha çok olduğu vurgulanmaktadır. Dore (1977) 2;07 ve 3;07 yaş aralığındaki yedi çocuk üzerinde yaptığı çalışmada, ilgili yaş grupları içerisinde olan çocukların en sık *rica, betimleme* ve *cevap* amacıyla sözcü ürettikleri sonucunu elde etmiştir (James, 1990: 107). Dore (1978) de okul öncesi dönem içerisindeki çocukların kullanımına ilişkin olarak saptadığı 7 değişik iletişimsel amaç içerisinde yine en sık kullanılan üç sözcü türü arasında öncelikli olarak *rica* amacının yer aldığını belirtmektedir. Dore (1978) *rica* amacını, bu beklentiyle üretilen sözcüler, eylemler ya da onaylatmalar olarak tanımlamakta ve iletişim amaçlı sözcülerde, özellikle küçük yaş gruplarında en sık rastlanan ulam olduğunu vurgulamaktadır. Eken (2008) de bu doğrultuda 4;0, 5;0 ve 6;0 yaş aralığındaki çocuklar tarafından üretilen sözcüleri ele almış; *rica* amacının, 4;0 ve 5;0 yaşlarındaki çocukların ürettiği sözcüler arasında en çok kullanılan iletişimsel amaç olduğu, ayrıca bu amaçla üretilen sözcülerin genellikle eylem istemeye yönelik sözcüler olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada işlem öncesi dönem içerisinde en sık kullanılan iletişimsel amaç olduğu saptanan *rica* sözcüleri ele alınmış, Dore (1978) tarafından belirlenen diğer ulamlar çalışmanın sınırlılıkları dışında bırakılmıştır.

Ricalar; konuşucunun gerçekleştirilmesini istediği birtakım sözel ya da sözel olmayan eylemleri dinleyiciye aktarma kaygısı taşıyan emir, soru, bildirim, istek sözcüleri veya eksilteli yapılar biçiminde üretilen iletişimsel amaçlar olarak tanımlanabilir. Kelly (2001) doğrudan ve dolaylı olarak çocuklara aktarılan *rica* sözcülerini ele almış ve dolaylı yoldan aktarılan *rica* sözcülerini küçük çocuklara kıyasla büyük çocukların daha iyi anladıkları sonucunu ortaya koymuştur. Bilindiği gibi dil ediniminde öncelikle algılama süreci gerçekleşmekte, üretim süreci daha sonra gözlenmektedir.

⁴ Dore (1978)'de belirtilen *iletişimsel amaçlardan*, çocuklar tarafından en sık kullanıldığı saptanan ulam.

⁵ Dore, (1974), (1975), (1978), Halliday (1975), Tough (1977), Bates (1976), Mc Shane (1980), Coggins ve Carpenter (1981), Lund ve Duchan (1988) gibi. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız Ninio ve Snow (1996).

Gordon ve Ervin-Tripp (1984) de doğrudan ve dolaylı rica biçimlerinin ortaya çıkışını araştırmışlardır (Lund ve Duchan, 1988). Çalışmalarında, doğrudan ricaların, kurallara uygun, genellikle emir biçiminde ve özellikle istenen eyleme yönelik olduğu vurgulanmaktadır. Dolaylı ricaların ise çıkarsama gerektirdikleri, kurallara uygun olarak, emir biçimi dışındaki diğer biçimlerde üretilen sezdirimler ve üstü kapalı anlatımlarla aktarıldığı belirtilmektedir. James ve Seebach (1982), okul öncesi dönemdeki çocukların, sözdizimsel bir yapı olan soru biçimiyle aktardıkları farklı iletişimsel amaçları araştırmış ve üç değişik soru türü saptamışlardır: Bilgi alma amacına yönelik sorular, iletişimi başlatma ya da sürdürmeye yönelik sorular ve rica ya da emir yerine kullanılan sorular (James, 1990: 110). O'Neill (1996) ebeveyn-çocuk etkileşiminde çocukların kullandığı rica sözcelerine ilişkin bir araştırma yapmıştır. Çalışmada, 2;7 yaş aralığındaki çocukların, bir obje isterken o objenin adını ya da konumunu belirttikleri ve özellikle ebeveynleri, bu bilgiye sahip olmadığı zamanlarda sıklıkla bunu mimikleriyle anlattıkları; 2;3 yaş aralığındaki çocukların da özellikle söz konusu objenin yerini ebeveynleri bilmediği zaman konum belirtmek için ağırlıklı mimiklerini kullandıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak çocuklar çeşitli istek, emir ve ricalarını farklı *iletişimsel amaçları* kullanarak aktarmakta; diğer iletiler gibi bunları da nerede, ne zaman en uygun biçimde aktarabileceklerine ilişkin edimsel kuralları ise zaman içinde öğrenebilmektedirler. Bu durum, üretim süreci için olduğu gibi algılama süreci için de geçerli olabilmektedir.

Bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturan Dore (1978) *rica* amacını, bu beklentiyle üretilen sözceler, eylemler ya da onaylatmalar olarak tanımlamaktadır. Konuşucunun, gerçekleştirilmesini istediği dilsel ya da dil dışı eylemleri dinleyiciye aktarma kaygısıyla kullandığı *rica* amacı; *bilgi alma* ("N'oldu?"), *eylem isteme* ("Gidelim.") ve *izin/onay isteme* ("Yiyebilir miyim?") alt amaçlarını içermektedir. Okul öncesi dönem çocuklarının sözcelerine ilişkin olarak Dore tarafından belirlenen ölçütlere göre, çocukların istek bildiren sözcelerinin; evet/hayır soruları, ne soruları, bir önceki konuşmacının ifadesini aydınlatmaya yönelik ricaları, eylem izin ya da onay isteklerini belirginleştiren ifadeler taşıdığı belirtilmektedir (Topbaş, 2007: 158).

Trosborg (1995) *rica* amacı olan bir konuşucunun, dinleyicinin niyetine yönelik davranışına doğrudan ya da gücül olarak karışmayı amaçladığını vurgulamaktadır. Wardhaugh (1985) standart emir biçiminin ("X'i yap!" gibi) yanı sıra *rica* amacının bir dizi dilsel görünümü bulunduğu vurgulamaktadır:

- X'i yaptın mı?
- X'i ne zaman yapmayı planlıyorsun?
- X'i yapmayı planlıyor musun?
- X'i yapabilir misin?
- X'i yapmanın bir sakıncası var mı?
- X'i yapacak mısın?

Çoğaltılabilecek olan bu örneklerin her biri birer sorudur; ancak X eyleminin henüz yapılmadığı ve yapılması gerektiği varsayılırsa, konuşucunun dinleyiciye X'i yapmasını *rica* etmek amacıyla bu soruları üretebileceği kabul edilebilir. *Rica* amacını yansıtmak için bildirim ya da ifade tümceleri de üretilebilmektedir:

- X'i hâlâ/henüz yapmamışsın.
- X'i yapacağını kabul ediyorum.
- X yapılmamış.
- X'i yapman gerektiğini bir kez daha hatırlatmak zorunda değilim.

Rica amacının sözcelerde pek çok farklı biçimde yer aldığı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, iletişimsel bir amacın dile getiriliş biçiminin dil dışı pek çok öğeye bağlı olarak farklılaştığı bilinmektedir. Emir biçimi, bütün olarak (bana bir fincan kahve ver(in)!) ya da eksiltili olarak (kahve lütfen!) *rica* amacının yansıtılmasına aracılık etmektedir. Soru biçiminin de pek çok görünümü, *rica* amacını içinde barındırabilmektedir (“Bana bir kitap ver(ebil)ir misin(iz)?”, “Zamanın var mı?”, “Bana söylemeyecek misin?” gibi). Konuşucu, dinleyiciyi özne konumuna yerleştirebildiği gibi (“Işığı/pencereyi açabilir misin?”, “Kitabını verir misin?”) kendisi de bu soruların öznesi konumunda yer alabilmektedir (“Işığı açabilir miyim?”, “Bu kitabı ödünç almamın bir sakıncası var mı?” “Pencereyi açabilir miyim?”, “Pencereyi açsam üşür müsün?”). Bazı özel durumlarda da çeşitli sorular üretilebilmektedir (telefonda “Ali orada mı?” diye sorulması ya da öğretmenin sınıfta “Konuşmalar mı duyuyorum?” diye sorması gibi). Bildirim veya yorum sözcelerine benzer görünen sözceler (“Bardağım boş.”, “Orası benim yerim.”, “Yoruldu.”, “Tuzu göremiyorum.”, “Keşke gelsen...”, “Ona söylemeyeceğini biliyorum.”), tasarı/plan tümceleri (çocukların özellikle oyun sırasında ürettikleri “Bu bebek, baba olsun... Bu, çocuk olsun...”, “O doktor olsun, sen hasta ol” gibi sözceler) ve yönlendirici tümceler (“Sen bunu oyna”) de bazı durumlarda *rica* kaygısı taşıyabilmektedir. Tüm bu sözcelere dinleyicinin yanıtı, konuşucunun sözcesinde yapılmasını ya da yapılmamasını istediğini belirttiği eylemi gerçekleştirmek olmalıdır.

Dilsel ifadeler, toplumsal gerçekler ve bazı kurallarla doğrudan ilişkili olduğundan yetişkinler tarafından karmaşık birtakım ilişkilere dayalı olarak üretilmektedir. Çocuklar için daha az karmaşık olmakla birlikte aynı toplumdilbilimsel faktörlerin işlediği görülmektedir. Sealey (1999: 25) bazı ricaların ve emirlerin, çocukların sosyal konumuna bağlı olarak ayırt edici olabildiğini vurgulamaktadır. Fakat aynı zamanda “çocuk olmak” ilişkisel ve sosyal uzlaşmaya dayalı olduğundan farklı etkileşimlerde farklı roller yüklemektedir. Bu durum, doğal olarak çocuk konuşmacıları, ilişki kurduğu yetişkin bireylerden ayırmaktadır. Bu bağlamda çocukların, yetişkin-benzeri iletişimsel beceriye doğru nasıl ilerledikleri sorusu önem kazanmaktadır.

Yöntem

Örneklem

Çocuklar tarafından üretilen rica sözcelerinde aktarılan kullanım niyetlerinin ve bu niyetlerle sözcelere yüklenen dilsel biçimlerin saptanmasını amaçlayan bu araştırmanın örneklem grubu olasılık temelli örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Çalışmanın evrenini, işlem öncesi dönemde, normal dil gelişimi gözlemlenen ve okul öncesi eğitim gören tüm çocuklar oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise kolay ulaşılabilirlik esas alınarak evrenden seçilen üç ilde kreşe devam eden toplam 32 çocuktan (Ankara (15), Konya (5) ve Adana (12)) oluşmaktadır. Bu üç il sınırları içerisindeki kreşler arasından rastlantısal olarak seçilen örneklem grubundaki çocuklar küme örnekleme yöntemi ile yaşlarına göre sayı olarak eşitlenerek gruplandırılmıştır. Edinim çalışmalarında 6 aylık dönemlerin değişken değeri taşıdığı sayılısından hareketle 2;00-4;00 yaş aralığındaki her altı aylık dönem için 8'er çocuk seçilmiş ve denek sayıları bu şekilde eşitlenmeye çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çoğunlukla katılımcı gözlem tekniğiyle ve yapılandırılmamış alan çalışması niteliğinde toplanan doğal konuşma verileri içerik analizi yöntemi ile sınıflandırılmıştır. Verinin çözümlenmesi aşamasında Dore (1978)'un rica sözcelerine ilişkin sınıflamasına dayalı olarak kategori analizi yöntemi kullanılmış, buna göre ulamlarına ayrılan sözceler frekans analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

İşlem

Araştırmanın veri toplama aşamaları şu şekildedir:

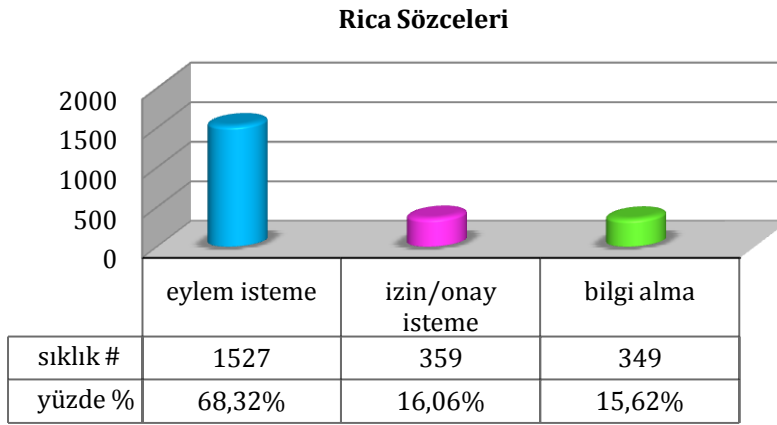
1. Çocuklardan, öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla, aileleriyle, diğer bireylerle ve zaman zaman oyuncaklar gibi cansız birtakım varlıklarla oyun ve yemek ortamlarında kurdukları iletişimler sırasında video kamera aracılığıyla herhangi bir dilsel yönlendirici olmadan, yapılandırılmamış alan çalışması niteliğinde toplanan doğal konuşma verileri deşifre edilerek Microsoft Excel 6.0 sürümünde listelenmiştir.
2. Elde edilen bu liste, Dore (1978)'un rica sözcelerine ilişkin olarak ortaya koyduğu bilgiler doğrultusunda kategorilerine ayrılarak sınıflandırılmıştır. Veri kayıtları, her biri 1 saat 30 dakikalık çekimleri içeren toplam 12 DVD üzerine yüklenmiştir. Kayıtlar kamera ile alındığından, sözlü dil verilerinin yanı sıra sözel olarak ifade edilmeyen dil dışı gösterimler de gözlemlenmiştir. Ancak bu çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda yalnızca sözlü dil verisi üzerine değerlendirme yapılmıştır. Gözlemler sonucunda toplanan verideki monolog üretimlerden herhangi bir iletişimsel kaygı taşımayanlar, sözcüksel değeri bulunmayan mırıldanmalar ve anlamsız olarak belirlenen benmerkezci diğer sözceler sınıflamaya alınmamış; dolayısıyla nicel sonuçları etkilememiştir.

Verilerin Analizi

Doğrudan ve dolaylı gözlem teknikleriyle toplanan veriden anlambilimsel içerik çözümlemesi ile elde edilen bulgular, yapılan kategori ve frekans analizlerine dayalı olarak ulamlara göre sıklık ve yüzde biçiminde verildikten sonra bu değerleri oluşturan doğal dil verisinden örnekler sunulacaktır.

Bulgular

Dore (1978) *rica* amacı ile üretilen sözceleri üç alt ulam içerisinde değerlendirmiştir: Bilgi alma amacıyla üretilen ricalar, eylem isteme amacıyla üretilen ricalar ve izin/onay isteme amacıyla üretilen ricalar. Toplanan sözlü dil verisi içinde çocukların kendinden yaşça büyük aile bireylerine (yakın akrabalar, anne, baba, anneanne, dede, teyze, amca gibi), öğretmenlerine, kendilerinden yaşça büyük ya da küçük arkadaşlarına, oyuncaklarına ya da çeşitli objelere/eşyalara, hatta vücut parçalarına yönelik veya birden fazla kişiyi dinleyici olarak hedef alan rica sözceleri bulunmaktadır. Rica sözcelerinin genel kullanım sıklığı ve oranları Grafik-1'de görülmektedir.

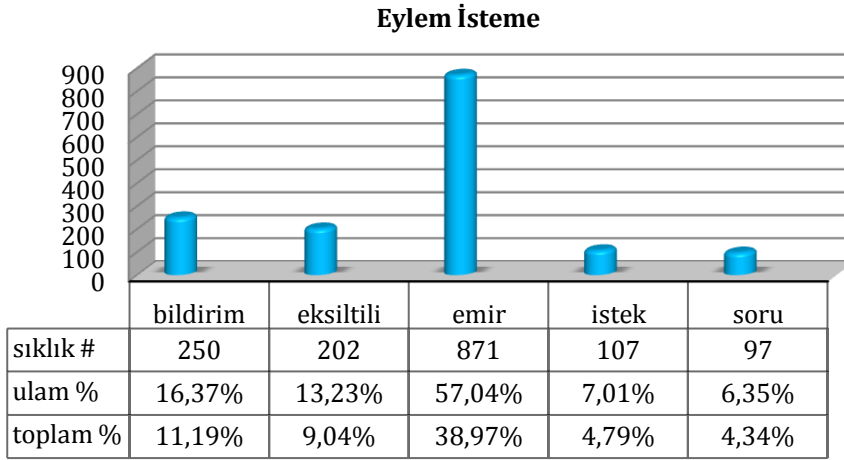

Grafik-1: 2;0-4;0 Yaş Aralığındaki Çocukların Rica Amacına İlişkin Kullanımları

2;0-4;0 yaş aralığındaki çocuklar tarafından üretilen sözceler arasında *rica* amacı taşıyan toplam 2235 sözcü saptanmıştır. Grafik 1'de görüldüğü gibi, *rica* amacı en sık eylem istemeye yönelik sözcelerde kullanılmaktadır. Eylem isteme sözcelerinden sonra çocukların sıklıkla izin/onay istemeye yönelik sözceler ürettiği saptanmıştır. İncelenen yaş aralığında rica sözcelerinin en az bilgi alma amacıyla üretildiği görülmektedir.

Eylem İsteme

Çocuk konuşucuların çocuklukla yetişkinlerden beledikleri eylemleri aktarmak amacıyla kullandıkları *eylem isteme* sözceleri rica sözcelerinde en çok kullanılan amaçtır ve bu amaca ilişkin biçimler Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik-2: Eylem İsteme Sözcelerinde Kullanılan Yapıların Yoğunluğu

Eylem isteme amacıyla üretilen rica sözceleri; emir, bildirim, eksiltili yapılar, istek ve soru biçimleriyle aktarılmaktadır. Bu amaçla üretilen sözcelerde en çok emir biçiminin yer aldığı görülmektedir. Eylem isteme ulamı ile ilgili sözceler şu şekilde örneklendirebilmektedir:

- (1) Ben yemet halindeyten sataşma sakın bana...
- (2) Sen de kendin boya bayi...
- (3) Duyu be, maviyi veysene bana...
- (4) Sana ihtiyacım var anne, senin gelmeni istiyorum.
- (5) Yemet yeyken, yemet hâlindeyten öpülmes!
- (6) Ben bi tane daha ka:nıba:r...
- (7) Hadi bakkala didelim aatik!...
- (8) Annee annee bana çüt hazırlay mısın? Oyuncaktan süt...
- (9) Oyuncakla oynamiyo muyus?

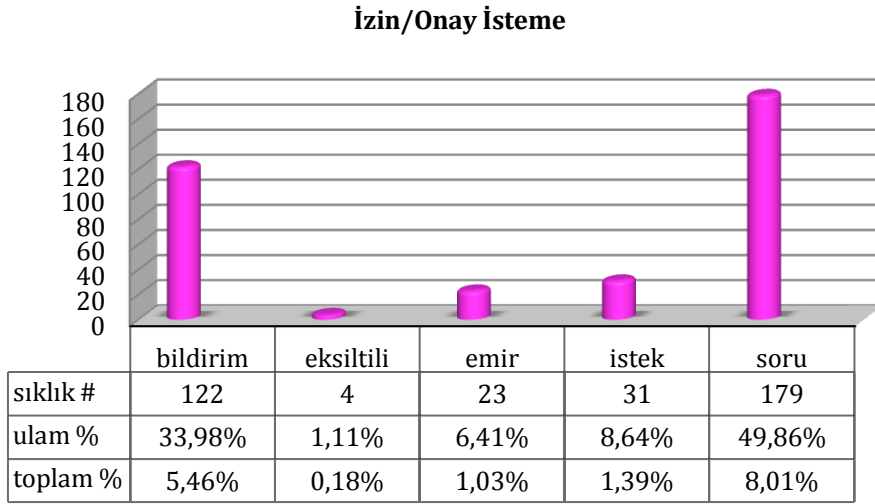
(1), (2) ve (3) birer emir tümcesi olarak *eylem isteğini* doğrudan aktarmaktadır. (3)'teki gibi dilek-koşul türündeki tümceler Gencan (2001)'in belirttiği gibi buyurum tümcesi özelliği taşıdığından dolayı emir türündeki tümceler içerisinde değerlendirilmiştir. (4) ve (5) rica amacını bildirim yoluyla aktaran tümce örnekleridir. Bu örneklerden ilkinde konuşucunun kendine ilişkin bildirim sözcüsü, diğerinde ise kural koyucu bir biçimde ürettiği sözcüsü yer almaktadır. Üretilen sözcelerin bazılarında özellikle, sezdirilen ya da açıkça dile getirilen isteğin nedenini belirtmek amacıyla açıklamalar yapıldığı görülmüştür (4) ve (5)'te yer alan tümceler bu tür açıklayıcı sözcelere örnek oluşturabilecek nitelikte üretimlerdir. (6)'da eksiltili bir yapı yer almaktadır. Bu tür eksiltili yapılar her yaş grubunda kullanılmakta; ancak yaş aralığına bağlı olarak içeriklerinin ve sözcü uzunluklarının

2;0-4;0 Yaş Aralığındaki Çocuklar Tarafından Üretilen Rica Sözceleri Üzerine Bir Analiz Çalışması

farklılaştığı göze çarpmaktadır. (7)'de tetikleyici bir birimin de yer aldığı bir istek örneği görülmektedir. (8) ve (9) ise soru aracılığıyla sezdirilen *eylem isteklerine* örnek oluşturmaktadır. (8)'de objeye yönelik detaylandırma yapılarak sözcenin içeriğinin açıklandığı görülmektedir. (9)'da ise olumsuz soru yapısı kullanılarak *eylem* isteği aktarılmaktadır. Bu alt ulam içerisinde değerlendirilen sözcelerde çocukların sıklıkla olumsuzluk içeren yapılar kullandıkları da dikkat çekici bir diğer bulgudur.

İzin/Onay İsteme

Konuşucunun, gerçekleştirmek istediği bir eyleme yönelik olarak dinleyicinin iznini almak ya da gerçekleştirdiği bir eyleme veya bilgisini kanıtlamaya yönelik olarak dinleyicinin onayını almak amacıyla ürettiği *izin/onay isteme* sözcelerine ilişkin biçimler Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik-3: İzin/Onay İsteme Sözcelerinde Kullanılan Yapıların Yoğunluğu

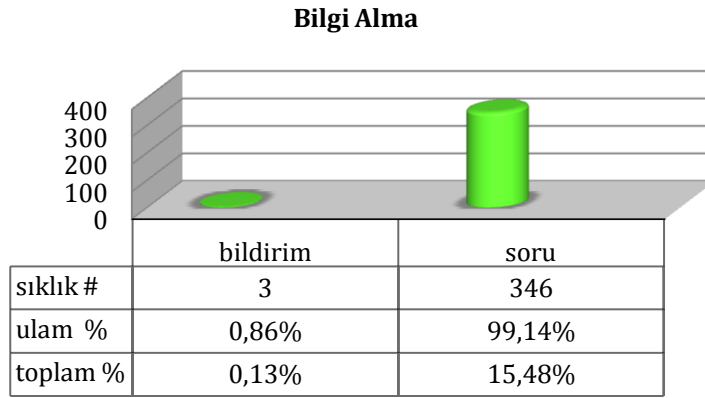
İzin/onay isteme sözceleri; soru, bildirim, istek, emir sözceleri ya da eksiltili yapılar gibi farklı dilsel sunumlarla ifade edilmektedir. Bu alt ulamda *eylem isteme* sözcelerinin aksine, emir türündeki üretimlerin sık kullanılmadığı grafikte görülmektedir. Çocukların izin ya da onay alma isteklerini genellikle soru ve bildirim biçimlerinde dile getirdikleri saptanmıştır. Yukarıda sayısal değerlerin sunulduğu izin/onay isteme ulamı ile ilgili sözceler şu şekilde örneklendirebilmektedir:

- (10) Ben de sizinne oynayabiliy miyim?
- (11) Öğretmenim tuvalete didebiliy miyim?
- (12) Belki benim de alacağım şeyler vardır...
- (13) Bak payçalanmış Bili bebeğim...öymüş de mi?
- (14) Bak bu sıcak sıcak!
- (15) Beni teyepzyonda...buyda izleyelim beni...
- (16) Ben de!

(10) ve (11)'de soru tümceleri aracılığıyla izin/onay isteklerinin aktarıldığı görülmektedir. (12)'de bir bildirim sözcüğü aracılığıyla içe yerleşik bir biçimde sezdirilen ve dolaylı yoldan aktarılan bir *izin* ya da *onay isteği* söz konusudur. (13)'de ise hem bir emir yoluyla çocuk dinleyicinin dikkatini, istediği yöne çekmiş hem de sözcüğünü onaylatmak için bir evet/hayır sorusu üretmiştir. (14)'te onaylatma isteği emir sözcüğünün yanı sıra açıklama yapılarak aktarılmıştır. (15)'te yer alan sözcede ise çocuğun bir istek sözcüğü aracılığıyla onay almak istediği görülmektedir. Özellikle bu ulamda fazla sık kullanılmayan eksilteli türe örnek olarak (16)'dakine benzer kullanımlar verilebilir.

Bilgi Alma

Bilgi alma amacıyla üretilen *ricalar*, dinleyiciden bilgi istemek için üretilen sözcüklerdir. Rica sözcüklerinde ilgili yaş grubu tarafından en az kullanılan ulam olarak bilgi alma amacı ile ilgili biçimler Grafik 4'te gösterilmiştir.

Grafik-4: Bilgi İsteme Sözcüklerinde Kullanılan Yapıların Yoğunluğu

Bilgi istemeye yönelik rica türlerinin hemen hemen tamamının soru biçiminde üretildiği Grafik-4'te görülmektedir. Çocuklar *bilgi isteme* amacına ilişkin olarak sıklıkla soru sorma eğilimi göstermektedirler. Bu soru tümceleri ise sıklıkla, bilgi içeriğini sorgulayıcı nitelikte olan ne/kim soru sözcükleri aracılığıyla üretilmektedir. Benzer şekilde soru ezgisiyle üretilen sözcükler de soru sözcüklerini kapsayan ulam içerisinde ele alınmıştır Bilgi isteme ulamı ile ilgili sözcükler şu şekilde örneklendirebilmektedir:

(17)Ninem büyük yılan küçük...yılan nineme nasıl bişey yapar?

(18)Sen niye böyle duyuyosun?

(19)Kamyon ye:de?

(20)Hava karardı mı?

(21)Komyon yeede dedim.

2;0-4;0 Yaş Aralığındaki Çocuklar Tarafından Üretilen Rica Sözceleri Üzerine Bir Analiz Çalışması

Soru ya da bildirim tümcesi yoluyla aktarılan bilgi isteme amacına örnek olarak verilen (17)-(21) arasındaki tümcelerden (17), (18) ve (19) ne/kim sorusu olarak adlandırılan soru türlerine girmektedir. (20) ise evet/hayır sorusu biçiminde üretilmiş bir bilgi isteme sözcüsüdür. (21)'de, bu alt ulam içinde oldukça az kullanıldığı saptanan bir bildirim tümcesi örneği yer almaktadır. Burada çocuk, daha önce ürettiği (19)'da yer alan sözcüsünü yeniden aktararak, *bilgi alma* isteğini dinleyiciye yinelemektedir.

Rica sözcülerinin tümünde soru biçiminin kullanıldığı; ancak kimilerinde daha az sıklık sergilediği görülmüştür. Ayrıca çocukların, oyuncaklarına ya da vücut parçalarına yönelik *rica* sözcülerinde genellikle yargılayıcı, aşağılayıcı ve sert bir biçim seçtikleri ve bu sözcüklerini çoğunlukla *eylem isteği* aktarmada kullandıkları gözlenmiştir. Bu durum, Sealey (1999)'in elde ettiği sonuca koşuttur. Bununla birlikte, yetişkinlerle iletişimlerinde de tıpkı yaşlarıyla olan iletişimlerinde kullandıkları dilsel birimleri ya da ifadeleri yeğledikleri, öğretmenlerin ise çocukların bu tür davranışlarını düzeltme eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Bu durum en basit şekliyle; söz konusu yaş aralığındaki çocukların sosyalleşme sürecini henüz tamamlamamış olmaları ile açıklanabilir.

Tartışma

2;0-4;0 yaş aralığındaki çocuklar tarafından üretilen *rica* sözcülerinin araştırıldığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

- Rica amacının emir, soru, bildirim veya istek sözcükleri ile eksilteli yapılar gibi farklı biçimlerde dile getirildiği gözlenmiştir. Bu sonuç, Wardhough (1985)'un *rica* amacına yönelik olarak belirttiği bilgileri desteklemektedir.
- Çocukların; yetişkin bireylerle, arkadaşlarıyla ve diğer varlıklarla olan iletişimlerinde *rica* sözcüklerini *eylem isteme*, *bilgi isteme*, *izin* ya da *onay isteme* amaçlarını aktarmada kullandıkları saptanmıştır. Bu sonuç, Dore (1977), Dore (1978) ve Eken (2008)'in bulguları ile örtüşmektedir.
- En çok kullanılan alt amacın *eylem isteme*, en az kullanılan alt amacın ise *bilgi isteme* olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, gözlemlenen yaş grubunda yetişkinlerden *eylem isteme* gereksiniminin, bilgi almak için soru sorma gereksiniminden daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Dore (1977), (1978), James ve Seebach (1982) ve Eken (2008)'in ortaya çıkardığı sonuçlarla örtüşmektedir.
- *Eylem isteme* alt ulamında en sık kullanılan dilsel biçimin emir olduğu, gerek Lund ve Duchan (1988)'in belirttiği biçimiyle Gordon ve Ervin Tripp (1984)'in gerekse Eken (2008)'in yer verdiği bilgileri desteklemektedir. Emir kullanımının yoğun olması yaş grubuna özgü bir özelliktir. Bilindiği gibi, edinim sürecinin ilk evrelerinde daha az karmaşık ve daha yalın biçimler kullanılmaktadır.
- *İzin/Onay isteme* ulamında en sık soru ve bildirim sözcüklerinin yer aldığı, soru sözcüklerinin tamamının evet/hayır türünde sorulardan oluştuğu gözlemlenmiştir. Soru ezgisiyle üretilen

sözcelerin de evet/hayır yanıtını almaya yönelik sözceler olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, okul öncesi dönem çocuklarının sözcelerine ilişkin olarak Dore (1977) ve (1978) tarafından yapılan çalışmada, çocukların istek bildiren sözcelerinin; evet/hayır soruları ile eylem izin ya da onay isteklerini belirginleştiren ifadeler taşıdığı bulgusu ile örtüşmektedir. Amacın içeriği, onaylatma edimine dayalı olduğundan, bu durum olağan görülmektedir.

- Bilgi isteme amacının sıklıkla ne/kim soruları biçiminde üretildiği gözlenmiştir. Bu sonuç da James ve Seebach (1982)'in yer verdiği bilgilerle koşutluk sergilemektedir.
- Çalışmada ayrıca iletişimsel amaçların aktarılış biçimi açısından yaş aralığındaki artışa koşut olarak bilişsel gelişime dayalı bir çeşitlenmenin söz konusu olduğu gözlemlenmiştir.

Söz konusu çalışmalarda sözcüksel veya kavramsal olarak edinim sırasına ilişkin bir karşılaştırma yapılmadığından dile özgü farklılıkların bir değişken değeri taşımadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Başka bir deyişle çocukların gereksinimleri ve dili kullanım amaçları dile özgü edinim ve kullanım farklılıklarından bağımsız olarak ele alınmakta ve bu amaçlar açısından evrensel sayılabilecek ortaklıklar gözlemlenmektedir. Örneğin her bebek aynı gereksinimler doğrultusunda ağlamaktadır. Buna benzer şekilde işlem öncesi dönem içerisindeki tüm çocukların dili kullanım gereksinimleri açısından ortaklıklar sergilediği görülmektedir. Her çocuk edinim sürecinin başlangıcında dili belirli gereksinimlerini (bilgi ve onay isteme gibi gereksinimleri) belirtmek amacıyla kullanmaktadır. Ancak bu gereksinimleri ifade ediş biçimleri, yaş aralığına göre farklılıklar sergilediği gibi dilden dile de farklılıklar sergileyebilmektedir. Yaş aralığı arttıkça dolaylı ifadelerin üretilmesi bu tür çalışmalar açısından beklenen bir bulgu olacaktır. Bu araştırmada yalnızca iletişimsel amaçların saptanması konu edildiğinden dile özgü bu tür farklılıklar bu çalışma açısından bir değişken değeri taşımamakta; dolayısıyla elde edilen bulguların, diğer dillerde yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlarla desteklenmesi açısından herhangi bir sorun teşkil etmediği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Nisbett (2013)'ün de vurguladığı gibi kültürün düşünce üzerinde dilden bağımsız bir etkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda ileride yapılacak tipolojik çalışmalar açısından dile özgü ifade farklılıklarının da karşılaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla farklı dillerde bu gereksinimlerin ifade ediliş/dile getiriliş biçimleri açısından ne tür benzerlikler ve farklılıklar gözlemleneceğine ilişkin bulgulara ulaşılabilir.

Sonuç

Elde edilen bulgular doğrultusunda, yaş gruplarının gelişimsel özelliklerinin dilsel kullanımlarını etkilediği gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle araştırmada, gelişim dönemlerine özgü özelliklerin, dilsel gelişim düzeyini doğrudan etkilediği sayılı sonuçlara ulaşılmıştır. Dilsel görünümlerin belirginleşmeye başladığı dönemlerde dil dışı gösterimler, jest ve mimikler ya da ağlama biçimleriyle; tek sözcüklü sözce döneminde tek bir sözcüğe yüklenen pek çok farklı anlamlı

2;0-4;0 Yaş Aralığındaki Çocuklar Tarafından Üretilen Rica Sözceleri Üzerine Bir Analiz Çalışması

sözceyle; çok sözcüklü sözce döneminde ise dilsel görünümlerin diğer bütün biçimleriyle birlikte ifade edilen iletişimsel amaçlar yaş aralığı ile doğru orantılı olarak karmaşıklaşmakta, doğru ve etkili bir biçimde kullanılmaktadır.

Yaş aralığının gerek sözce uzunluğuyla gerekse sözcelerin altında yatan iletişimsel amaçların dile getiriliş biçiminin çeşitlenmesiyle olan orantısı, işlem öncesi dönem içerisinde kullanılan iletişimsel amaçların ifade ediliş biçiminin, dönem sonuna doğru farklılaştığını ve çeşitlendiğini kanıtlayan bir sonuç olarak görülmektedir.

Çocukların dil edinimine dönük çalışmalar dilbilim alanına, hem kuramsal hem de uygulamalı düzlemde dönütler vermektedir. Bu çalışmalar, bir yandan dilbilim kuramlarının dil edinimindeki izdüşümlerinin nasıl olduğu sorusuna yanıt vermekte, diğer yandan da çocuğun dil ediniminin gerçekleşim sürecine ve edinim hiyerarşisine ışık tutmakta, bununla birlikte anadili eğitimine katkı sağlamaktadır. Çocukların ilk iletişimsel amaçlarından olan *ricalar* üstüne yoğunlaşan bu çalışmanın, ileride daha geniş kapsamlı olarak yapılacak diğer anadili edinimi ve anadili eğitim araştırmalarına küçük de olsa katkıda bulunması beklenmektedir.

Kaynakça

- Axia, G. ve Baroni, M. S. (1985). Linguistic Politeness at Different Age Levels. *Child Development*, 56. 918-927.
- Bates, E. (1976). Language and context. *Studies in the acquisition of pragmatics*. New York: Academic Press.
- Coggins, T. E. ve Carpenter, R. L. (1981). The Communicative Intention Inventory: A system for observing and coding children's early intentional communication. *Applied Psycholinguistics*, 2, 235-251.
- Dore, J. (1974). A pragmatic description of early language development. *Journal of Psycholinguistic Research*, 3, 343-350.
- Dore, J. (1975). Holophrases, speech acts and language universals. *Journal of Child Language*, 2, 21-40.
- Dore, J. (1978). Conditions for the Acquisition of Speech Acts: I. Markova (Ed.), *The Social Context of Language*. Chichester: Wiley.
- Eken, N. T. (2008). *4;00-6;00 Yaş Aralığında İletişimsel Amaç Kullanımı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eken, T. ve Gökmen, S. (2009) Turkish Children's Usages of Communicative Intentions: *Essays on Turkish Linguistics Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, August 6-8, 2008*. (Ed. Sıla Ay, Özgür Aydın, İclâl Ergenç, Seda Gökmen, Selçuk İşsever and Dilek Peçenek). Harrassowitz Verlag: Wiesbaden. 321-330.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınları.
- Gordon, D. P. ve S. M. Ervin-Tripp (1984). The Structure of Children's Requests: Schiefelbusch, R. L. & Pickar, J. (Ed.), *The Acquisition of Communicative Competence*. Baltimore: University Park Press. 295-322.
- Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation: Cole, P. & Morgan, J. L. (Ed.), *Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts*. New York: Academic Press. 41-58.

- Halliday, M. A. K. (1975). *Learning to mean – Explorations in the development of language*. London: Edward Arnold.
- Harris, J. (1990). *Early Language Development Implications for Clinical and Educational Practice*. London and New York: Routledge.
- James, S. L. (1990) *Normal Language Acquisition*. Boston: College-Hill Press.
- Kelly, S. D. (2001). Broadening the units of analysis in communication: speech and nonverbal behaviours in pragmatic comprehension. *Journal of Child Language*, 28. 325-349.
- Kıran, Z. (2001). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Lund, J. N. ve Duchan, J. F. (1988). *Assessing Children's Language in Naturalistic Contexts*. (2th ed.) New Jersey: Prentice-Hall.
- McShane, J. (1980). *Learning to Talk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ninio, A. ve Snow, C. E (1996). *Pragmatic Development*. USA: WestviewPress.
- Nisbett, R. E. (2013). *Düşüncenin Coğrafyası*. (Çev. G. Çağalı Güven). İstanbul: Varlık Yayınları.
- O'Neill, D. K. (1996). Two-Year Old Children's Sensitivity to a Parent's Knowledge State When Making Requests. *Child Development*, 67 No:2. 659-677.
- Sealey, A. (1999). 'Don't be cheeky': Requests, directives and being a child. *Journal of Sociolinguistics* 3/1. 24-40.
- Tough, J. (1977). *The development of meaning*. New York: Halsted Press.
- Topbaş, S. (2001). Dil Gelişiminin Sosyal Temelleri: *Çocukta Dil ve Kavram Gelişimi*. Seyhun Topbaş (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 1318, AÖF: 717. 75-93.
- Topbaş, S., Maviş, İ. ve Erbaş, D. (2002). *Sözel İletişim Geriliği Gözlenen ve Gözlenmeyen 0-3 Yaş Çocuklarının Erken İletişim Amaçlarının İşlevsel-İletişim Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, no: 1334. Dil ve Konuşma Bozuklukları Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, no:2.
- Topbaş, S., İ. Maviş ve D. Erbaş (2003). *Intentional Communicative Behaviours of Turkish Speaking-Children with Normal and Delayed Language Development*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Topbaş, S. ve Maviş, İ. (2007). Edimbilgisi Gelişimi: *Dil ve Kavram Gelişimi*. (ed.) Seyhun Topbaş, İlknur Maviş. Ankara: Kök Yayınları. 149-169.
- Trosborg, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics Requests, Complaints and Apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wardhaugh, R. (1985). *How Conversation Works?*. Oxford: Basil Blackwell Publisher.